

Maria Kliś

PRZEMOC RODZINNA WOBEC DZIECKA

Domestic Violence against children

Despite the legislative initiatives (Act of 29 July 2005 on Counteraction of Domestic Violence) and social initiatives (e.g. 'Blue Card'), the extent of domestic violence against children has not shown any significant decrease in Poland over the past decade. Taking into consideration the negative impacts of violence experienced in childhood, which manifest themselves across the lifespan of the victim, it is still of the utmost importance to thoroughly recognise the causes, forms and effects of family violence against children.

The article presents the most essential reasons for emotional abuse against children analysed within the area of psychology and pedagogics, it indicates the destructive, both immediate and delayed, effects of the experienced violence which show over the lifespan of those harmed by the abuse, and it formulates recommendations regarding action against various forms of psychological violence against children in the home and family.

Key words: violence against children, effects of violence, counteraction of violence

Wprowadzenie

Przemoc domowa, a w szczególności przemoc wobec dziecka, jest kategorią zachowań negatywnych o dużej szkodliwości społecznej. Wynika z dysfunkcji w rodzinie, może być jej przyczyną lub skutkiem. Stosowanie przemocy w ro-

dzinie, zwłaszcza wobec dziecka, trudne jest do ujawnienia, ponieważ dzieci nie potrafią się skutecznie bronić, a osoby dorosłe wstydzą się tego, że podlegały w dzieciństwie przemocy.

Najbardziej ogólne określenie przemocy w rodzinie głosi, że obejmuje ona wszelkie odmiany złego traktowania tych członków rodziny, którzy nie są w stanie skutecznie się bronić (Sasal 2005). Natomiast najszersza definicja przemocy w rodzinie została sformułowana w ustawie z 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Głosi ona, że przemoc to:

[...] jednorazowe lub powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste osób dotkniętych przemocą w rodzinie w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub społecznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą.

Dla społecznych analiz zjawiska przemocy ważne jest zwrócenie uwagi na intencjonalność jej stosowania, czyli na to, że działanie sprawy przemocy jest zamierzone i ma na celu kontrolowanie oraz podporządkowanie sobie ofiary. Istotna jest również nierówność sił stron konfliktu oraz przewaga sprawcy nad ofiarą.

Przemoc wobec dziecka w rodzinie może wystąpić w dwu kategoriach:

przemoc jawna – która ma miejsce wówczas, kiedy przypadki znęcania się nad dzieckiem zostają odnotowane w policyjnych raportach i rozpatrzone przez niezawisłe sądy,

przemoc ukryta, która może mieć miejsce nawet każdego dnia, ale w czterech ścianach mieszkania, a prawdziwa liczba ofiar nigdy nie zostanie poznana.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się cztery rodzaje przemocy:

- 1) fizyczną – dotyczącą zachowań czynnych, od bicia poprzez zadawanie ran do zabójstwa,
- 2) psychiczną – zwaną też emocjonalnym krzywdzeniem, rozumie się przez nią obraźliwe słowa, poniżające uwagi i różnego rodzaju degradację werbalną,
- 3) seksualną, określaną też mianem wykorzystywania seksualnego czy kazi-rodztwa – jest to wykorzystywanie dziecka przez osoby dorosłe dla uzyskiwania przyjemności seksualnej (mogą to być też takie formy zachowań, które niekoniecznie muszą opierać się na fizycznym kontakcie z ciałem dziecka),
- 4) zaniedbywanie dziecka – definiowane jako niezaspokojenie potrzeb dziecka, niezbędnych dla jego prawidłowego rozwoju.

W niniejszym artykule poddano analizie ukrytą przemoc psychiczną wobec dziecka oraz zaniedbania wobec niego i wynikające z tych zachowań negatywne ślady w psychice dziecka doznającego przemocy.

Warto zauważyć, że Irena Obuchowska (1989) wprowadziła do literatury pojęcie przemocy w wychowaniu. Według tej autorki ta forma przemocy to od-

działywanie na wychowanka siłą fizyczną lub psychiczną w celu przymuszenia go do podporządkowania się woli wychowawcy. Także Straus i Donneley (1993) określają karę cielesną jako użycie fizycznej przemocy w celu zmiany lub kontroli zachowania dziecka. W takim rozumieniu, intencją rodziców nie jest szkolenie dziecka, sprawianie mu bólu czy przykrości, ale wymuszanie zachowań pożądanых. W świetle tej definicji rodzice używają przemocy jako pewnego rodzaju instrumentu, czy też środka wychowawczego, po to, aby zmusić dziecko do określonego zachowania.

Z badań Maćkowicz (2007) wynika, że przemocy fizycznej doświadczał co 4 badany przez nią uczeń (autorka objęła badaniami 400 uczniów klas trzecich gimnazjalnych), przemoc psychiczną stosowała ponad połowa rodziców badanych uczniów, przemoc seksualnej doświadczyło 2% badanych, natomiast zaniedbania w różnych formach – 15% ogółu badanej młodzieży.

Najczęstszymi formami przemocy psychicznej stosowanymi wobec uczniów badanych przez Maćkowicz były: krzyk rodziców, straszenie dziecka oraz poniżające go traktowanie poprzez wyzywanie i ośmieszanie. Te formy zachowania świadczą o tym, że rodzice nie potrafią nawiązać właściwych relacji z dziećmi, poprawnie porozumiewać się z nimi i traktować je w sposób podmiotowy. Krzyk, jak komentuje Maćkowicz, wydaje się najprostszym sposobem reagowania na zachowanie dziecka, nie trzeba bowiem wówczas podejmować żadnego wysiłku intelektualnego, ani trudu perswazji. Takie zachowanie rodzica nie uczy dziecka niczego, nie pokazuje mu, w jaki sposób rozwiązać problem, często wynika z chęci odreagowania frustracji i napięć rodziców.

Organizacja Amnesty International, która zajmuje się ochroną praw człowieka, znęcanie się psychiczne definiuje w sposób operacyjny i zalicza do niego następujące formy:

- izolację,
- ograniczanie snu i jedzenia,
- narzucanie własnych sądów,
- degradację werbalną (wyzywanie, poniżania, upokarzanie),
- hipnozę,
- narkotyzowanie,
- groźbę zabójstwa.

Bliskie i odroczone w czasie skutki stosowanie przemocy psychicznej wobec dziecka

Z dotychczas prowadzonych badań wiadomo, że skutki stosowania przemocy mogą być dla ofiary bezpośrednie oraz odległe w czasie, takie, które pojawiają się po kilku latach lub w życiu dorosłym osób doświadczających przemocy w dzieciństwie.

Jako znaczące skutki doznawania przemocy domowej wskazuje się m.in.: nasilanie się przejawów agresji w zachowaniu (np. bicie młodszego rodzeństwa, bicie kolegów w szkole), sięganie po środki uzależniające (np. branie sterydów, aby móc przeciwstawić się agresywnym starszym), ucieczki z domu, deklarowanie dopuszczalności stosowania przemocy w przyszłych sytuacjach wychowawczych w swoim domu, zamiar stosowania kar cielesnych wobec własnych dzieci (za: Maćkiewicz 2007). Wiadomo także, że zarówno sprawcy przemocy, jak i jej ofiary napotykają trudności w procesie socjalizacji (Cole 1995) oraz częściej niż osoby, które nie doznawały przemocy, popadają w kolizję z prawem (Marano 1995).

Na niezwykle traumatyczne skutki doznawania przemocy w dzieciństwie zwraca uwagę I. Pospiszyl (1998). Twierdzi, że doświadczanie przez dziecko przemocy ze strony osoby obcej jest nie tylko rzadsze niż doznawanie jej w domu, ale też daleko mniej szkodliwe od przemocy doświadczanej ze strony najbliższych.

Przemoc odciska swój ślad w psychospołecznym funkcjonowaniu dziecka, wpływa niekorzystnie na proces jego rozwoju. Krzywdzenie dziecka w sposób szczególnie niekorzystny odbija się na jego rozwoju emocjonalnym. Bezpośrednią reakcją dziecka na krzywdzenie jest: wzrost agresywności, niska samoocena, emocjonalna labilność, nieumiejętność wchodzenia w relacje interpersonalne, wrogość wobec otoczenia przy jednoczesnym silnym przywiązaniu do opiekunów. Dzieci krzywdzone często charakteryzowane są jako: krnąbrne, niezdolne do rozluźnienia się, bez poczucia humoru, przyjmujące postawę zimnego wycofania lub wzmoczonej czujności. Strach u tych dzieci przybiera taką siłę, że ucieczka od niego staje się niemożliwa. Po pewnym czasie pojawia się zobojętnienie na karę. Dzieci te tłumią swe żywsze reakcje w sytuacjach emocjonalnych. Niektóre prezentują postawę wycofania, są depresyjne, ze skłonnością do izolacji. Sen tych dzieci bywa niespokojny, przerywany, czasami przypomina zaledwie drzemkę.

Największe różnice pomiędzy dziećmi krzywdzonymi a wzrastającymi w prawidłowych warunkach zaobserwowano we wzroście agresji i zaniżonej samooceny krzywdzonych dzieci. Agresywne środowisko dziecka dostarcza mu wzorów agresywnego zachowania oraz sposobów instrumentalnego wykorzystywania agresji.

Dziecko wobec powtarzających się napaści ze strony rodziców staje się niespokojne, pełne lęku, napięte. Musi to napięcie jakoś rozładować. Zaczyna więc reagować nadpobudliwością, jest niesforne, niekonsekwentne, płaczliwe. Zachowanie takie pogarsza jego sytuację, gdyż stwarza ponownie okazję do kary. Dziecko broni się przed karą, boi się, zachowuje się źle w ocenie rodziców, jest więc ponownie karane. Tworzy się w ten sposób mechanizm błędnego koła, negatywnego samowzmocnienia.

U krzywdzonych dzieci zaobserwowano także ogromne psychiczne uzależnienie od agresywnych rodziców (Brunquel i in. 1981). To ogromne przywiązanie do osób stanowiących zagrożenie, przy jednoczesnym odrzucaniu innych osób, wynika z kilku źródeł: a) jest wynikiem konsekwentnego treningu uległości i posłuszeństwa, b) stanowi paradoksalną reakcję na poczucie zagrożenia.

Okazuje się jednak, że uzależnienie psychiczne krzywdzonych dzieci od ich rodziców nie stanowi zabezpieczenia przed ucieczkami z domu tych dzieci. Ucieczka stanowi jeden ze sposobów radzenia sobie dziecka z lękiem przed rodzicami. Żabczyńska (1983) zauważa, że im młodszy jest wiek uciekiniera, tym większe prawdopodobieństwo, że dom przestał być dla niego bezpiecznym schronieniem.

Źle traktowani uciekinierzy przeżywają wiele innych problemów psychologicznych. Najczęstsze z nich to: słabo rozwinięte poczucie własnej tożsamości, depresja, myśli samobójcze, problemy z narkotykami czy z alkoholem.

Ustalono, że sama forma krzywdzenia dziecka ma wpływ na sposób reagowania dziecka na złe traktowanie go. Dzieci zaniedbane, w przeciwieństwie do nadmiernie karanych fizycznie, przejawiają zdecydowanie niższy wskaźnik reaktywności, są totalnie bierne, niezaangażowane i apatyczne (Oates 1988, za: Pospiszyl 1994). Dzieci krzywdzone wykazują też zdecydowanie wyższy wskaźnik zewnętrznego poczucia kontroli w porównaniu z grupą kontrolną.

Sposób reakcji na sytuację krzywdzenia dziecka może też być indywidualnie różny. Są dzieci, które w sytuacji krzywdzenia ich przejawiają wzmogłą agresywność, nadpobudliwość, niską kontrolę emocji, chwiejność emocjonalną, inne natomiast reagują wzmogłym lękiem, prowadzącym do nerwicy, wycofaniem, depresją, apatią, potrzebą izolacji. Engfer (1981) twierdzi, że pierwszą reakcją dziecka na przemoc jest poczucie odrzucenia, które może rozwinąć się w kierunku zaburzeń neurotycznych lub psychopatycznych. Aczkolwiek nie ma całkowitej zgodności pomiędzy badaczami, to jednak wiadomo, że wiele dzieci specjalnej troski (upośledzonych umysłowo, kalekich, z wadami budowy ciała, z deficytami parcjalnymi) odznacza się wysokim stopniem wiktymizacji.

Obok wymienionych, bezpośrednich skutków krzywdzenia dziecka, należy także wskazać skutki bardziej odległe w czasie. Hefler (1978) wskazuje kilka cech osobowości rozwiniętych w następstwie doświadczania przemocy w dzieciństwie. Ludzie wychowywani w takich warunkach wykazują podstawowe braki socjalizacyjne, zaburzenia związane z poczuciem własnej tożsamości, utrudniające im właściwe funkcjonowanie w społeczeństwie. Cechuje ich nieumiejętność realizowania potrzeb w sposób społecznie akceptowany. Charakteryzują ich pseudodojrzałe zachowania w dzieciństwie i infantylizacja społeczna w życiu dorosłym. Przejawiają też tendencję do zrzucania odpowiedzialności za wszystkie swoje doświadczenia życiowe na otoczenie. Mają trudności z dokonywaniem wyborów i podejmowaniem decyzji, co wynika z niekonsekwentnej edukacji

społecznej (np. dzieci zaniedbywanych) lub ze stosowania wobec nich surowego treningu posłuszeństwa. Osoby takie mają też trudności z oddzieleniem sfery emocjonalnej od behawioralnej w zachowaniu swoim i innych osób. Co istotne, wiele badań wskazało na wzrost przestępczości w grupach osób doświadczających przemocy w dzieciństwie. Wynika to z faktu, że mechanizm kształtowania agresji międzyludzkiej działa na zasadzie mechanizmu sprzężenia zwrotnego.

Wskazane powyżej skutki przemocy domowej doznawanej przez dzieci i młodzież, skłaniają do rozważenia przyczyn jej stosowania, formułowanych w literaturze.

Teoretyczne koncepcje dotyczące przyczyn stosowania przemocy w rodzinie

I. Pospiszyl (1998) wskazuje na kilka zasadniczych nurtów teoretycznych koncentrujących się na przyczynach eskalacji przemocy wobec dziecka. Są to:

- a) koncepcja psychiatryczna,
- b) koncepcja socjologiczna,
- c) koncepcja społeczno-sytuacyjna,
- d) koncepcja integracyjna,
- e) teoria społecznej kontroli.

W ramach koncepcji psychiatrycznej przyjmuje się, że znęcanie się nad dziećmi wynika z zaburzeń psychicznych ich rodziców i jest niejednokrotnie jedyną manifestacją tych zaburzeń, wymagającą pomocy psychiatrycznej. Zwolennicy tej koncepcji sądzą, że maltretujący rodzice sami doznawali zbyt surowego karania w dzieciństwie. Ich stosunek do swego dziecka jest odzwierciedleniem stosunków panujących w ich rodzinie. Jednakże wyniki badań osobowości rodziców krzywdzących swoje dzieci nie potwierdzają tej tezy (np. Kempe i Kempe 1976). Spora liczba rodziców krzywdzących dzieci sprawia wrażenie całkiem normalnych, podczas gdy mają oni poważne problemy psychologiczne, wymagające uwagi i pomocy specjalisty i te właśnie problemy manifestują się w ich relacjach z dziećmi.

Najogólniej rzecz ujmując, założenia zwolenników koncepcji psychiatrycznej budzą sporo kontrowersji, ponieważ współczesna psychologia dostrzega złożoność zjawisk psychicznych i ich wielorakie uwarunkowania, dlatego z dużą rezerwą przyjmuje się te nieskomplikowane wyjaśnienia, jakie prezentują zwolennicy tej idei.

Zdaniem zwolenników koncepcji socjologicznej o sposobie traktowania dziecka decydują przede wszystkim kulturowo określone wzory postaw wobec przemocy, struktura społeczna, system norm funkcjonujących w otoczeniu rodziny, charakter instytucji oraz ogólne zasady relacji interpersonalnych tkwiące w środowisku. W środowisku wyróżniającym się dużym ładunkiem agresji, prze-

moc nie jest zjawiskiem negatywnym – ma wartość nagradzającą, jest dowodem tężyzny. Innym ważnym czynnikiem obserwowanym w środowiskach o wysokim wskaźniku przemocy jest kumulacja stresów sytuacyjnych. Charakterystyczną cechą tych środowisk jest stosowanie przemocy wobec dzieci jako podstawowej metody ich dyscyplinowania. Z drugiej strony zwolennicy tej koncepcji zwracają uwagę na problem dzieci trudnych, których zachowanie może wzbudzać agresję rodziców.

Kolejne badania nad rodziną dotkniętą problemem przemocy rozwijały się w kierunku teorii społeczno-prewencyjnych. Ich autorzy doceniają złożoność czynników odgrywających rolę w powstawaniu przemocy. Gelles i Straus (1979) dokonali przeglądu koncepcji z lat 70. XX w. dotyczących przemocy i stwierdzili, że koncepcja społeczno-sytuacyjna zawiera elementy takich teorii, jak: teoria uczenia się społecznego, teoria postaw, frustracji, agresji, atrybucji oraz teoria wymiany. Zdaniem tych badaczy, w budowaniu modelu społeczno-sytuacyjnego przemocy największą rolę odegrały teorie dotyczące relacji interpersonalnych. Przemoc jest rozumiana w tych koncepcjach jako efekt zaburzenia wzajemnych interakcji pomiędzy rodzicem a dzieckiem. Panuje tam zasada obopólnego negatywizmu we wzajemnych kontaktach. Wiele badań (np. Burgess 1979; Conger 1983) potwierdza znaczenie formy wzajemnych relacji w powstawaniu zachowań krzywdzących. Petterson i Reid (1970) wykazali, że zbyt surowe karanie dziecka wywołuje w nim cały szereg niekorzystnych zmian, takich jak: poczucie odrzucenia, lęk, nadpobudliwość ruchowa, potrzeba samoobrony, które stają się kolejną przyczyną niezadowolenia rodzica, prowadząc znowu do karania dziecka. W ten sposób powstaje błędne koło. Pierwszą reakcją dziecka na krzywdzące zachowania rodziców jest poczucie odrzucenia, a stosunek do krzywdzących dziecko rodziców nacechowany jest dużą dozą ambiwalencji. Dziecko krzywdzone ma z jednej strony poczucie niesamodzielności, zależności od dorosłych, konieczności posiadania opiekuna, a z drugiej musi uporać się z poczuciem odrzucenia, ze świadomością, że nie bardzo może liczyć na swoich rodziców, że oni sami stanowią dla niego zagrożenie. Dziecko takie często musi uporać się z konfliktem miłości i nienawiści wobec swoich rodziców.

Koncepcja integracyjna bywa określana jako wielowymiarowa lub społeczno-psychologiczna. Jednym z jej przykładów jest społeczno-psychologiczny model złego traktowania dziecka sformułowany przez Gellesa (1973). Autor ten wyróżnił sześć podstawowych czynników, które, przenikając się wzajemnie, stwarzają duże prawdopodobieństwo pojawienia się zachowań krzywdzących. Po pierwsze złe doświadczenia socjalizacyjne rodziców (wzrastanie w przemoc, agresji, braku szacunku dla drugiej osoby itp.). Tego typu doświadczenia mogą prowadzić do kształtowania się osobowości autorytarnej z cechami antisocjalnymi, w skrajnym zaś przypadku – osobowości psychopatycznej. Opiekunowie autorytarni akceptują u dzieci jedynie postawy submisywne, całkowicie zależne od ich woli, wymagają bezwzględnego wobec nich podporządkowania się dziec-

ka. Kolejnym czynnikiem wywierającym wpływ na postępowanie z dzieckiem jest pozycja społeczna rodziców. Do przemocy najczęściej uciekają się ludzie, którym brak jest społecznej siły (Goode 1971). W tej sytuacji dziecko ma kompensować rodzicom ich niepowodzenia życiowe. Jeśli dziecko nie spełnia określonych oczekiwań rodziców, spada na nie ogrom wymówek, obwinień, kar. Kary stają się źródłem frustracji dla dziecka, w efekcie czego ma miejsce pogorszenie się jego sprawności, złe wyniki w nauce, brak zaangażowania w wypełnianie powierzonych dziecku obowiązków. Zachowania te pogłębiają niezadowolenie rodziców i powodują dalsze kary. Jako kolejny czynnik znęcania się nad dzieckiem Gelles wskazuje stresy sytuacyjne doświadczane przez rodzinę (problemy ekonomiczne, małżeńskie, strukturalne, nadmiar dzieci, walka o autorytet rodzicielski, poczucie izolacji społecznej).

Kolejny czynnik wysokiego ryzyka złego traktowania dziecka w rodzinie to normy i wartości obowiązujące w otoczeniu społecznym rodziny. Gelles nazywa subkulturą przemocy środowiska odznaczające się wysokim wskaźnikiem przemocy. Anette Engfer (1983), zwraca uwagę na edukacyjne cele rodziców dążących do wyrobienia w dziecku postawy konformizmu, podporządkowania oraz sztywnej obrony swej rodzicielskiej siły. Gelles (1983) zwraca także uwagę na te wszystkie czynniki, które mogą bezpośrednio uruchomić agresję rodziców. Do czynników tych można zaliczyć: złe zachowanie dziecka, ale także różne sytuacje szokujące, niezwiązane bezpośrednio z dzieckiem, lecz aktualizujące wysokie emocje rodziców dziecka, np. zdrada małżeńska, kradzież i inne. Społeczna pozycja rodziców decyduje także o powstawaniu i przebiegu stresów sytuacyjnych oraz wiąże się z normami i wartościami typowymi dla danej społeczności. Engfer (1983) z kolei, zwraca uwagę na skutki krzywdzenia dziecka. Twierdzi, że pierwszą reakcją dziecka na przemoc jest poczucie odrzucenia, które w dalszej fazie może doprowadzić do zaburzenia osobowości, lub powodować wzrost poczucia lęku i nerwicy.

Zdaniem krytyków koncepcji integracyjnej brakuje w niej oryginalności pomysłów jej autorów; stanowi bowiem sumę koncepcji opisywanych wcześniej.

W odpowiedzi na krytykę koncepcji integracyjnej Gelles i Straus (1983) sformułowali nową koncepcję: teorię wymiany i społecznej kontroli. Fundament tej koncepcji stanowi idea głosząca, że jednym z najbardziej istotnych motywów ludzkich interakcji jest wzajemna wymiana wzmocnień. Każdy człowiek w kontakcie z drugim dąży do wyniesienia z tego kontaktu jak najwięcej nagród a uniknięcia kar. Jeśli taka równowaga zostanie zachwiana, co zdarza się gdy jeden z partnerów otrzymuje więcej kar niż nagród, wówczas dochodzi do zerwania lub zaniechania wzajemnych relacji. Sprawa się jednak komplikuje, zwłaszcza wówczas, gdy związek osób nie jest oparty na całkowitej dobrowolności. Zerwanie układu w takiej sytuacji nie zawsze jest możliwe, ponieważ pociąga ono za sobą wiele konsekwencji. W odniesieniu do przemocy wewnątrzrodzinnej konkluzja z tych rozważań jest taka: w tego typu sytuacji, gdy zerwanie niesatysfakcjonu-

jącego układu nie jest możliwe, człowiek zaczyna stosować przemoc, ponieważ może sobie na to pozwolić. Wie, że przemoc nie pociągnie za sobą żadnej kary, czy też kary o dostatecznie dużej sile. Autorzy teorii wymiany sądzą, że w interesie rodziny oraz w interesie społecznym należy wprowadzić surowe sankcje prawne za stosowanie przemocy w rodzinie.

Przedstawione powyżej modele uwarunkowań stosowania przemocy wobec dziecka prezentują stopniowo coraz większą złożoność, współzależność czynników decydujących o sposobie traktowania dziecka. Nie wszystkie czynniki muszą występować równocześnie. Jednak im większa jest ich kumulacja, tym większe prawdopodobieństwo wystąpienia zachowań krzywdzących.

Niezależnie od zaprezentowanych powyżej koncepcji dotyczących przyczyn stosowania przemocy w rodzinie, wielu badaczy sądzi, że nie trzeba poszukiwać szczegółowych uzasadnień stosowania przemocy. Wystarczy stwierdzić, że w większości przypadków zachowanie takie po prostu się opłaca sprawcom przemocy.

Jedną z najprostszych, bezpośrednich gratyfikacji, do jakiej zmierza sprawca przemocy, jest zahamowanie niechcianej reakcji ofiary, wymuszenie realizacji określonego celu lub po prostu rozładowanie swego napięcia. Inną ważną nagrodą dla agresora jest poczucie mocy i świadomość, że ma on przewagę nad drugim człowiekiem.

Zdaniem Goode (1971) istnieją cztery potężne źródła przewagi jednostki nad drugim człowiekiem. Są to możliwości ekonomiczne, szacunek i prestiż, osobista atrakcyjność i miłe usposobienie oraz niestety, przemoc i gwałt.

Jeszcze inna nagroda, jaką daje stosowanie przemocy, to poczucie kontroli nad otoczeniem. W końcu reakcja odwetowa jest także znaczącą nagrodą, jaka wynika z agresywnego zachowania. Podkreślić też trzeba, że żaden inny układ ludzki nie stwarza tak dogodnych warunków do stosowania przemocy, jak układ rodzinny. Wymienione motywy agresywnego zachowania jednostki stanowią częsty, aczkolwiek wadliwy typ relacji wewnątrzrodzinnych. Poznanie motywów tego typu relacji sięga często głęboko w historię życia jednostki. Poznanie tych właśnie korzeni życia rodzinnego zdaje się być najważniejszą podstawą dalszych uzdrawiających działań.

Sposoby przeciwstawiania się stosowaniu przemocy

Poniżej zaprezentowane zostaną najważniejsze propozycje przeciwstawiania się przemocy stosowanej wobec dziecka w rodzinie, sformułowane w ramach przedstawionych powyżej teoretycznych koncepcji.

W ramach koncepcji psychiatrycznej działania mające na celu zapobieganie przemocy wobec dziecka nastawione są całkowicie na osobę rodzica. Zalecaną metodą terapii jest terapia analityczna. Jednak wiele doniesień wskazuje na

brak zadawalających wyników stosowania tej metody. Proponowane są w związku z tym inne formy psychoterapii oraz wzbogacanie psychoanalizy o dodatkowe zabiegi. Stelle (1975) np. jest zdania, że najefektywniejsza wydaje się psychoanaliza, ale nie w postaci ortodoksyjnej, lecz wzmocniona przez edukację rodziców w zakresie podstawowych umiejętności opiekuńczo-wychowawczych. Analizowanie doznanych urazów psychicznych rodzica, istotnych dla niego doświadczeń z wczesnych okresów życia, może stanowić ważny wkład w proces korekcyjny jego zachowania. Jednak terapia tego typu jest długotrwała, kosztowna, daje wyniki odroczone w czasie, skazana jest na pewną elitarność, co powoduje, że środowiska o największym stopniu ryzyka praktycznie z niej nie korzystają. Ogólnie można stwierdzić, że założenia zwolenników nurtu psychiatrycznego budzą obecnie wiele kontrowersji, z uwagi na złożoność zjawisk psychicznych i ich wielorakie uwarunkowania, w świetle czego wyjaśnienia i formy terapii proponowane przez te koncepcje wydają się zbyt uproszczone.

Zwolennicy koncepcji socjologicznej przywiązują wielką wagę do zabiegów reedukacyjnych, połączonych z rozbudowanym systemem pomocy społecznej. W ramach propozycji formułowanych przez autorów tych koncepcji, oddziaływaniami obejmuje się nie tylko rodziców, ale całe środowisko, w jakim żyje rodzina. Chodzi o wytworzenie nowego wzoru stosunków interpersonalnych, opartego na poszanowaniu indywidualności człowieka, eliminującego agresję z wzajemnych relacji przez obniżanie nagradzającej wartości tego typu zachowań. Dąży się do wypracowania określonego wzorca traktowania osób słabszych – niepogardliwego, niekarzącego lecz ochraniającego.

W ramach tych koncepcji proponowane są różnego rodzaju treningi umiejętności rodzicielskich, radzenia sobie z niesubordynacją dziecka, rozumienia problemów dziecka, rozwiązywania wzajemnych konfliktów, udzielania dziecku pomocy, dostarczania poszukiwanych informacji. Autorzy tych koncepcji zalecają budowanie systemów socjalnych oraz konstruowanie programów kształtowania wzorca kulturowego poprawnych relacji interpersonalnych.

Przedstawiciele nurtu społeczno-sytuacyjnego postulują potrzebę nauczania właściwej percepcji partnera interakcji, rozumienia jego stanów psychicznych, potrzeb, dążeń, możliwości. W ramach tej teorii wprowadza się techniki behawioralne, których celem jest zmiana manifestowanych zachowań wobec członków rodziny. Wprowadza się elementy wiedzy o dziecku, doskonalenie podstawowych umiejętności rodzicielskich, opanowanie technik kontrolowania gniewu. Zwolennicy tej koncepcji doceniają wagę stresów sytuacyjnych w życiu rodziny. Podkreślają, że zdając sobie sprawę z tego, że nie da się wyeliminować wszystkich życiowych stresów, należy proponować techniki kontrolowania swoich emocji, zwłaszcza gniewu, co stanowi istotny element procesu korygowania swoich zachowań i relacji rodzinnych.

Koncepcja integracyjna łączy doświadczenia zdobyte w ramach wcześniej powstałych koncepcji. Dlatego w ramach tej koncepcji centralne elementy od-

działowań wypracowane w ramach koncepcji wcześniejszych stanowią odrębne tryby jednej, złożonej całości zjawiska przemocy w rodzinie. Zarzuca się tej teorii i proponowanym w jej ramach postępowaniom reedukacyjnym brak oryginalności.

Zwolennicy teorii wymiany i społecznej kontroli przeciwdziałanie przemocy w rodzinie widzą w ramach regulacji prawnych. Uważają oni, że w interesie rodziny i społeczeństwa leży wprowadzenie surowych sankcji prawnych za stosowanie przemocy w rodzinie. Ich zdaniem prawo powinno precyzyjnie określać zasady wkraczania w tego typu relacje. Przepisy prawne regulujące sankcje karne za stosowanie przemocy powinny być sformułowane w jasny i ścisły sposób. Przyznając wiele racji tego typu rozumowaniu należałoby stwierdzić, że niepokój może budzić to, co działałoby się ze światem społecznych relacji wówczas, gdyby zawiodły mechanizmy społecznej kontroli.

Skutki oddziaływania przemocy domowej dorosłych na zdrowie psychiczne dzieci w aspekcie rozwojowym

Dzieci wzrastające wśród przemocy przejawianej w domu doznają jej nie tylko wówczas, gdy są bezpośrednio maltretowane lub drastycznie zaniedbywane przez rodziców, ale także wówczas, gdy są świadkami przemocy stosowanej przez dorosłych (Mellibruda 1999).

Krzywdzenie dzieci przez dorosłych sprawców przemocy można podzielić na cztery kategorie działań:

- 1) celowe wyrządzanie dziecku krzywdy fizycznej, traktowane jako sposób grożenia ofierze i jej kontrolowania,
- 2) mimowolne wyrządzanie krzywdy fizycznej w czasie ataku na partnerkę (partnera), kiedy dziecko przypadkowo podejdzie pod rękę lub kiedy próbuje interweniować,
- 3) stwarzanie środowiska, w którym dzieci są świadkami przemocy lub jej skutków,
- 4) wykorzystywanie dzieci do tego, by w wymuszony sposób kontrolować maltretowaną partnerkę.

Skutki oddziaływania przemocy domowej dorosłych wobec dzieci i młodzieży można także rozważać w aspekcie rozwojowym. Wiadomo, że w okresie niemowlęcym najistotniejszym aspektem rozwoju jest ukształtowanie się więzi emocjonalnych dziecka z jego otoczeniem. Możliwość tworzenia się pozytywnych relacji tego rodzaju jest fundamentem zdrowego rozwoju. Przemoc, np. w formie ingerencji sprawcy przemocy w opiekę nad dzieckiem, może uniemożliwić dziecku nawiązywanie pozytywnych więzi z obojgiem rodziców. Skutkiem tego mogą być trudności w nawiązywaniu późniejszych relacji dziecka z jego otoczeniem oraz zablokowanie rozwoju właściwych dla wieku zdolności i umiejętności.

U dzieci w wieku od 5 do 10 lat jednym z podstawowych zadań rozwojowych jest nabywanie rozumienia ról społecznych i rodzinnych oraz rozwój poznawczy. Doznawana w tym czasie przemoc i narzucony wzorzec kontroli hamuje lub zakłóca osiąganie tych celów. U dziecka tworzy się wówczas nieprawidłowa wizja modelu życia rodzinnego oraz pełnienia ról kobiecych i męskich. Mogą pojawić się także kłopoty z opanowaniem podstawowych wiadomości szkolnych z powodu lęków i obaw o to, co dzieje się w domu.

Podstawowym zadaniem rozwojowym nastolatków jest osiągnięcie poczucia odrębności i tożsamości. Nastolatki zaczynają odsuwać się częściowo od rodziców i nawiązywać związki z rówieśnikami. To, czego nauczyły się w związkach rodzinnych, odtwarzają w związkach z rówieśnikami. W sytuacji przemocy domowej nie mają pozytywnego modelu, na którym mogłyby się oprzeć, wyrabiając w sobie umiejętności niezbędne do opanowania zasad wzajemności w zdrowym dorosłym związku. Czasami nastolatki utożsamiają się ze sprawcą, traktując go jako prawdziwie silną osobę, co może prowadzić do naśladowania jego postępowania.

Negatywne skutki zaburzenia procesu rozwojowego dziecka można zaobserwować natychmiast w postaci różnych objawów psychicznych i fizycznych (patrz: wcześniejsze partie artykułu) oraz w dalszym, dorosłym życiu osoby doświadczającej przemocy domowej w dzieciństwie. Doświadczenie takie powoduje zmiany w spostrzeganiu i umiejętnościach rozwiązywania problemów, błędne spostrzeganie siebie jako przyczyny stosowania przemocy przez jej sprawcę, niekiedy zachowania pasywne – zamykanie się w sobie, uległość, lub przeciwnie – zachowania agresywne (ataki werbalne lub fizyczne) zamiast konstruktywnych sposobów rozwiązywania problemów. Zważywszy, że w sytuacji doznawania przemocy ważne cele rozwojowe zostały zaburzone, spowodowane tym ubytki przenoszone są w dorosłość. Dzieci doznające przemocy mogą niekiedy nigdy nie nadrobić pewnych zaległości w nauce lub umiejętnościach kształtowania stosunków międzyludzkich. Braki te mogą negatywnie oddziaływać na ich zdolności utrzymania pracy oraz podtrzymywania interpersonalnych związków w ciągu całego ich życia.

Na szczęście, jak pisze Mellibruda (1999), wiele dzieci nie doznaje nieodwracalnych szkód z powodu doświadczania przemocy domowej w swej rodzinie. Troskliwy i wspierający opiekun może osłabić negatywny wpływ doświadczania przemocy, a jeśli zapewni się dzieciom bezpieczeństwo, mogą one powrócić do realizacji normalnych zadań rozwojowych.

Podsumowanie

Przedstawione rozważania uświadamiają nade wszystko bardzo poważne, wbrew być może wstępnym oczekiwaniom, konsekwencje przemocy stosowanej wo-

bec dziecka w rodzinie. Dotyczą one rozległej sfery osobowości krzywdzonego dziecka, nade wszystko zaś zaburzają prawidłowy rozwój emocjonalny i społeczny dziecka. Często też sięgają daleko w przyszłe życie ofiary przemocy. Zaznaczają się w bolesny sposób w jej życiu rodzinnym, społecznym, mogą prowadzić do konfliktu z prawem.

Podjęmując działania prewencyjne wobec przemocy przejawianej w rodzinie wobec dziecka, należy analizować bardzo szerokie, możliwe uwarunkowania jej stosowania: psychologiczne, socjologiczne, sytuacyjne, rodzaj interakcji wewnątrzrodzinnych, ewentualne postawy autorytarne lub psychotyczne rodziców dziecka, to, w jakim stopniu relacje rodzinne są satysfakcjonujące dla poszczególnych osób w rodzinie oraz na ile te osoby są tych relacji świadome.

Jednym z bardziej skutecznych sposobów obrony dziecka przed przemocą może być zapewnienie ochrony dorosłej ofierze przemocy i powstrzymanie w ten sposób przemocy domowej. W wielu tego typu przypadkach niezbędna jest także specjalistyczna pomoc psychologiczna.

Metody uzdrawiania relacji wewnątrzrodzinnych powinny być dobierane w sposób indywidualny dla każdej rodziny z wykorzystaniem wielu wypracowanych już metod terapii oraz twórczego opracowywania nowych sposobów uzdrawiania sytuacji rodzinnych.

Na szczęście ostatnie lata przynoszą coraz częstsze zainteresowania patologicznymi zjawiskami występującymi w rodzinie. Podejmowane są próby interwencji w przypadku destrukcji życia rodzinnego. Stwarza to gotowość analizowania problemów rodzinnych w trakcie ich aktualnego przebiegu oraz pomagania członkom rodziny w skutecznym radzeniu sobie z tymi problemami.

Bibliografia

- Brunquell D., Crichfon L., Egeland B. (1981), *Maternal Personality and Attitude in Disturbance of Child Rearing*, „Journal of Orthopsychiatry. University of Minnesota”, Vol. 15, s. 680–691.
- Burgess R.L., *Child Abuse Advances in Clinical Child Psychology*, New York, Vol. 2.
- Cole E. (1995), *Responding to School Violence: Understanding for Today and Tomorrow*, „Canadian Journal of School Psychology”, Vol. 11, s. 108–116.
- Conger R.D. (1983), *Behavioral Intervention for Child Abuse*, „The Behaviour Therapist”, Vol. 5, s. 49–53.
- Engfer A. (1983), *Cases and Consequences of Child Abuse*, Międzynarodowy Kongres Psychologów, Esztergom.
- Gelles R.J. (1973), *Child Abuse as Psychopathology – A Social Critique and Reformation*, „American Journal of Orthopsychiatry” Vol. 43, s. 611–621.
- Gelles R.J., Straus M.A. (1979), *Determinant of Violence in the Family. Toward a Theoretical Integration*, [w:] *Contemporary Theories about the Family*, ed. W.R. Bur, R. Hill, F.J. Nye, I.L. Riess, New York.

- Goode J.W. (1971), *Force and Violence in the Family*, „Journal of Mariage and Family”, Vol. 24, s. 624–636.
- Hefler R.E. (1988), *Introduction. Putting Child Abuse and Neglect into Prospective*, [w:] *Child Abuse and Neglect*, ed. W.I. Halisz, Greenwood.
- Kempe H.R., Kempe C.H. (1976), *Assessing Family Pathology*, [w:] *Child Abuse and Neglect. The Family and Community*, ed. R.E. Hefler, R. Kempe, Cambridge.
- Kliś M. (2000), *Zmienne pośredniczące w międzypokoleniowej transmisji przemocy wewnątrzrodzinnej*, [w:] *Jakość rozwoju a jakość życia*, red. R. Derbis, Częstochowa.
- Maćkiewicz J. (2007), *Przemoc wobec dziecka w rodzinie – rozmiary zjawiska i społeczne postrzeganie (w świetle badań własnych)*, „Rocznik Pedagogiczny”, t. 30.
- Marano H.E. (1995), *Big Bad Bully*, „Psychology Today”, September–October, s. 74–82.
- Mellibruda J. (1999), *Wybrane problemy patologii życia rodzinnego*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, red. J. Strelau, Sopot, s. 750–765.
- Obuchowska I. (1989), *Przemoc w wychowaniu*, „Kwartalnik Psychologiczny”, nr 4.
- Patterson G.R., Reid J.B. (1970), *Reciprocity and Coercion. Two Faces of Social Systems*, [w:] M.J. Newunger, *Behaviour Modification in Clinical Psychology*, New York.
- Pospiszyl I. (1994), *Przemoc w rodzinie*, Warszawa.
- Sasal H.D. (2005), *Przewodnik do procedury interwencji wobec przemocy w rodzinie*, Warszawa.
- Steele B.F. (1975), *Working with Abusive Parents from a Psychiatric Point of View*, „Children Today”, No. 4–5.
- Straus M.A., Donneley D. (1993), *Corporal Punishment of Adolescents by American Parents*, „Youth and Society”, No. 24.
- Ustawa z 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. Nr 180, poz. 1493 z późn. zm.).
- Żabczyńska E. (1983), *Przestępczość dzieci*, Warszawa.